

Badania dostępności architektoniczno-urbanistycznej w Polsce. Studium przypadku

dr hab. inż. arch.
KATARZYNA UJMA-WĄSOWICZ, PROF. PŚ
Politechnika Śląska
Wydział Architektury
ORCID: 0000-0002-3190-530X

dr inż. arch.
IWONA BENEK
Politechnika Śląska
Wydział Architektury
ORCID: 0000-0001-9754-436X

mgr
ADA KEMPKA
niezależny socjolog
ORCID: 0000-0002-4464-0945

Artykuł przedstawia wybrane badania oraz płynące z nich wnioski w obszarze wdrażania dostępności architektoniczno-urbanistycznej dla osób z niepełnosprawnościami w miastach Regionu Górnego Śląska. Podstawowym celem badań jest gromadzenie niezbędnej wiedzy dla realizacji współfinansowanego przez Unię Europejską programu „Uczelnia dostępna”, którego Politechnika Śląska (miejsce pracy autorek) jest beneficjentem, oraz szeroko pojętych działań edukacyjnych.

Dostępność architektoniczna przestrzeni publicznej ma znaczący wpływ na możliwości i poziom realizacji potrzeb osób z niepełnosprawnościami. Istotna jest tu nie tyle realizacja potrzeb związanych z ich stanem zdrowia, co aspekt potrzeby społecznej integracji. Kluczowy jest ten rodzaj dostępności, który wynika z psychologii społecznej – rozumianej jako naukowe badanie sposobu, w jaki rzeczywistość bądź wyobrażona obecność innych ludzi wywiera wpływ na ludzkie myślenie, odczuwanie i zachowanie [1].

Dostępność architektoniczna w Polsce

Zauważalne jest, że na świecie na przestrzeni lat polityka dotycząca osób z niepełnosprawnościami oraz dostępności ulegała przemianom: od opieki w zakładach zamkniętych, edukacji dzieci z niepełnosprawnością, na rehabilitacji dla osób, które niepełnosprawność dotknęła w dorosłym życiu, kończąc. Te zmieniające się postawy znalazły odzwierciedlenie również w Polsce, w modelu społecznym niepełnosprawności, a także w polityce socjalnej i przestrzennej.

W odpowiedzi na uchwaloną przez ONZ w 2006 r. (ogłoszoną w Polsce w 2012 r.) Konwencję o prawach osób niepełnosprawnych [2] i inne, ogłoszone w ramach Unii Europejskiej zapisy przyjęto do realizacji w latach 2018–2025 rządowy program „Dostępność Plus” [3] oraz będące jego następstwem ustawy, m.in. Ustawa o zapewnieniu dostęp-

ności osobom ze szczególnymi potrzebami (2019 r.) [4]. Założenia do programu zostały oparte o wcześniejszą diagnozę stanu istniejącego na wielu polach: m.in. architektury, cyfryzacji, transportu, edukacji i kultury. Na przykład w zakresie dostępności architektonicznej została przeprowadzona przez Najwyższą Izbę Kontroli w całej Polsce wrywkowa analiza kilkuset obiektów oraz miejsc o charakterze publicznym, która wykazała, że ich zdecydowana większość dostępna nie jest, a problem ten jest następstwem zaniechań, takich jak:

- brak szerokiej edukacji społecznej podnoszącej świadomość różnych grup zawodowych w praktycznym zastosowaniu uniwersalnego projektowania;
- brak szczegółowych wytycznych (standardów), które byłyby zgodne z zasadami projektowania uniwersalnego;
- brak skutecznych mechanizmów kontrolnych gwarantujących realizację dostępności dla nowych obiektów i przestrzeni „między budynkami” [5].

Działania audytowe i edukacyjne

Istotną częścią poszukiwania optymalnego kształtowania środowiska zbudowanego jest kwestia porządku architektonicznego jako decydującego o społecznej funkcjonalności. Patric Schumacher [6] opisuje go w trzech wymiarach: organizacyjnym, fenomenologicznym i semiologicznym. Wymiar or-

ganizacyjny, obejmujący fizyczne właściwości przestrzeni, zakłada, że efektywne użytkowanie środowiska zbudowanego zależy od uporządkowania w nim aktywności użytkowników, a także sposobu ich przemieszczania się. Wymiar fenomenologiczny odnosi się do zależności percepcyjnych – tu efektywne użytkowanie środowiska zbudowanego zależy od szybkości i łatwości, z jaką użytkownik orientuje się w danym miejscu oraz poznaje je. Ostatni wymiar: semiologiczny ujmuje w swym zakresie zagadnienia semantyczne, w myśl których efektywne użytkowanie środowiska zbudowanego oparte jest na szybkim, pełnym zrozumieniu tego środowiska jako systemu znaków przekazujących ich społeczne znaczenie. Z pewnością czytelność oraz zapamiętywalność przestrzeni i miejsca daje poczucie bezpieczeństwa. W przypadku osób z niepełnosprawnościami jest to szczególnie istotne. Filozofia projektowania uniwersalnego [7] pomaga te cele w sposób sprawiedliwy dla każdego użytkownika miasta, a także budynku, realizować.

Gdy dąży się do naukowego zweryfikowania, czy dana przestrzeń spełnia kryteria dostępności architektonicznej, warto skorzystać z dwóch połączonych metod, tj.: spaceru badawczego oraz metody badań jakościowych w architekturze i urbanistyce zwanych Post Occupancy Evaluation. POE to metoda oceny jakości środowiska zbudowanego w trakcie użytkowania z udziałem klientów i użytkowników [8], [9].

Dalej przedstawia się aktywności, które autorki artykułu podjęły w latach 2019 i 2020 w celu odpowiedzi na cytowane zaniedbania, szczególnie w społecznej edukacji. Opisane studia przypadków, które niewątpliwie podnoszą poziom wiedzy i empatii ich uczestników, ukazały także inne ciekawe spostrzeżenia. Oprócz doświadczania ograniczeń w możliwości przemieszczania się, a także wykonywania pozornie prostych czynności wiele osób uświadamiało sobie (także tutorzy z niepełnosprawnościami), że niektóre z pozorów najbardziej oczywiste koncepcje nie są rozwiązaniami dla wszystkich: np. obniżony krawężnik dla osoby poruszającej się na wózku inwalidzkim jest dużym zagrożeniem dla osoby niewidomej (nie wie, w którym momencie znajdzie się na ulicy); nowoczesne i estetyczne panele dotykowe w windach są zupełnie nieprzydatne dla osób niewidomych; powtarzająca się informacja głosowa w środkach komunikacji publicznej z jednej strony jest kluczowa dla orientowania się w miejscu osób nieznających trasy oraz osób niewidomych, z drugiej może być irytująca i rozdrażniająca np. dla kierowcy autobusu/tramwaju.

Audyty wykonane na terenie Politechniki Śląskiej

W ramach przygotowań do złożenia wniosku na Konkurs nr POWER.03.05.00-IP.08-00-DOS/19 „Uczelnia dostępna” w okresie od marca do maja 2019 roku pod kierunkiem K. Ujmy-Wąsowicz oraz I. Benek przeprowadzono audyty dostępności budynków Politechniki Śląskiej w Gliwicach. Zadanie i jego realizację powiązano z działaniami edukacyjnymi, zapraszając do współpracy studentów Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej w Gliwicach.

Celem przyjętego do wykonania zadania było przeprowadzenie analizy dostępności 20 obiektów uczelni, określając tzw. ścieżki dostępu do wszystkich podstawowych funkcji użytkowych, uwzględniając potrzeby użytkowników z ograniczoną mobilnością i percepcją. Analizy dokonano w następujących strefach funkcjonalnych oraz zagadnieniach: otoczenie, parkingi, strefa wejścia, komunikacja pozioma, komunikacja pionowa, pomieszczenia sanitarne, pomieszczenia edukacyjne (typu audytoryjne, do pracy, inne pomieszczenia wynikające ze specyfiki obiektu), ochrona przeciwpożarowa, a także ewakuacja z budynku, program zarządzania i utrzymania budynku. W sumie badanie to ujmowało ponad 150 szczegółowych pytań. Opis dostępności Politechniki Śląskiej w Gliwicach przeprowadzono, wykorzystując tzw. Wzorcowy Opis Dostępności opracowany przez Miasto Stołeczne Warszawa.

Badania wykazały, iż większość miejsc kampusu Politechniki Śląskiej, w tym przynależące do niego obiekty, jest niedostosowana do potrzeb i ograniczeń osób z niepełno-

Lp.	CZY JEST ZAPEWNIONE(A) DLA POTRZEB OZn	A	AEI	GIBAP	IB	ISE	OZ	NSFO	JO	R	M
1.	Czytelne dojście z pA do wejścia do budynku	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
2.	Wystarczająca liczba mP	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
3.	Możliwość wejścia na chodnik z mP (bez krawężnika)	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
4.	Czytelne dojście od mP do wejścia do budynku	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
5.	Główne wejście do budynku	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
6.	Opcjonalne boczne wejście do budynku	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
7.	Informacja wizualna przed i w budynku	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
8.	Tyflo-informacja przed i w budynku	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
9.	Winda w budynku	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
10.	Dostosowane toalety	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
11.	Sale wykładowe	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
12.	Sale ćwiczeń	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
13.	Laboratoria	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
14.	Możliwość ewakuacji	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
15.	Wiedza zarządcy / administratora budynku	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■

Gdzie: A – Wydział Architektury, AEI - Wydział Automatyki, Elektroniki i Informatyki, GIBAP - Wydział Górnictwa, Inżynierii Bezpieczeństwa i Automatyki Przemysłowej, IB - Wydział Inżynierii Biomedycznej, ISE - Wydział Inżynierii Środowiska i Energetyki, OZ - Wydział Organizacji i Zarządzania, NSFO - Kolegium Nauk Społecznych i Filologii Obcych, JO - Studium Języków Obcych, R - Rektorat; M - Centrum Kultury Studenckiej „Mrowisko” oraz pA - przystanek autobusowy, mP - miejsce parkingowe, ■ pełne dostosowanie, ■ niepełne dostosowanie, ■ brak dostosowania, □ nie dotyczy

Tabela 1. Zestawienie wybranych obiektów należących do Politechniki Śląskiej pod kątem dostępności architektonicznej (opracowanie K. Ujmy-Wąsowicz, I. Benek)

sprawnościami. Także procedury związane np. z ewakuacją z zagrożonej pożarem lub innym niebezpieczeństwem strefy nie uwzględniają powyższego. Zaskakujący był również poziom niewystarczającej świadomości w tym zakresie osób zarządzających danym obiektem oraz obsługujących go.

By ukazać przyjętą metodykę diagnostyczną, w tabeli nr 1 zamieszcza się syntezę przeprowadzonych analiz, uwzględniając dla przejrzystości „obrazu” jedynie 15 (z kilkudziesięciu) kluczowych zagadnień stanowiących o minimalnej dostępności architektonicznej, dla 10 (na 20 audytowanych) wybranych na potrzeby niniejszego artykułu obiektów, ukazując miejsca i przestrzenie wymagające pilnej poprawy (zaznaczono na ciemno i jasnoszarco).

Nasze miasta nie kuleją – dwudniowe warsztaty w Dąbrowie Górniczej

W trosce o podwyższenie poziomu wiedzy i empatii pracowników sektora publicznego w miastach śląskich, których praca związana jest niejednokrotnie z osobami z niepełnosprawnościami (urząd miejski, miejski ośrodek pomocy społecznej, powiatowe centrum pomocy rodzinie i inne), przeprowadzono dwudniowe warsztaty obejmujące: w pierwszym dniu spacerady badawcze, w drugim wykłady oraz dyskusje. Zadanie to zostało zre-

alizowane w październiku 2019 r. we współpracy z władzami Dąbrowy Górniczej, Śląskim Związkiem Gmin i Powiatów, Oddziałem Śląskim Towarzystwa Urbanistów Polskich oraz finansującym całe przedsięwzięcie Urzędem Marszałkowskim Województwa Śląskiego [10].

W ramach badań terenowych przeprowadzonych z udziałem osób z niepełnosprawnościami (między innymi z poruszającą się na wózku inwalidzkim współautorką niniejszego artykułu Adą Kempką) osiągnięto dwa niezależne cele. Po pierwsze został sprawdzony rzeczywisty stan dostępności miasta Dąbrowa Górnicza. Po drugie podjęte działania stworzyły warunki, w których wszystkie uczestniczące w nich w pełni sprawne osoby mogły osobiście i jednocześnie doświadczając, jakie architektoniczne elementy w przestrzeni miejskiej stanowią barierę w poruszaniu się dla aktywnych użytkowników z niepełnosprawnościami. W tym celu trzy niezależne grupy (w każdej było ok. 10 uczestników, 2 tutorów z niepełnosprawnościami oraz lider) przemierzyły miasto po trzech uprzednio wytyczonych różnych trasach: pieszo oraz pociągiem lub autobusem.

Nowatorstwo przeprowadzonych działań polegało na doborze niestosowanej powszechnie (przynajmniej w Polsce) metody ich realizacji. Audyt dostępności zazwyczaj przeprowadzany jest przez pełnosprawnych

Fot. 1. Warsztaty terenowe prowadzone ze studentami Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej (źródło K. Ujma-Wąsowicz)

ekspertów, a nawet jeśli korzysta się z pomocy audytora z niepełnosprawnością, to ogranicza się do jednego jej rodzaju. Zorganizowane warsztaty miały charakter doświadczanego audytu.

Warsztaty terenowe studentów Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej

Celem wszelkich działań edukacyjnych prowadzonych w zakresie poprawy dostępności jest trwała zmiana sposobu myślenia o przestrzeni przez tych, którzy ją kreują/projektują lub w przyszłości będą się tym zajmować jako czymś, co stanowi nasze wspólne społeczne dobro. Stąd od roku akademickiego 2019/2020 obowiązkiem wszystkich studentów I roku Wydziału Architektury Politechniki Śląskiej (około 120 osób) jest udział w – na wzór opisanych powyżej działań w Dąbrowie Górniczej – warsztatach terenowych (fot. 1.), a od roku akademickiego 2020/2021 zaliczenie przedmiotu projektowanie uniwersalne, na którym oprócz ćwiczeń projektowych prowadzonych jest 15 godzin wykładów poszerzających świadomość oraz profesjonalną wiedzę w temacie dostępności architektonicznej (m.in. z udziałem osób z niepełnosprawnościami).

Podsumowanie

Znajomość, a także praktyczne stosowanie zasad i celów projektowania uniwersalnego poszerza proces programowania, projektowania obiektów architektonicznych oraz przestrzeni między budynkami pod kątem specyficznej grupy użytkowników, jakimi są osoby z pojmowaną w wielu aspektach niepełnosprawnością. Projektowanie uniwersalne to także szereg wytycznych, których przyswojenie i stosowanie jest możliwe tylko

w przypadku empatii, zrozumienia potrzeb oraz ograniczeń tychże osób.

Artykuł zaprezentował wybrane praktyczne badania, a także doświadczenia autorek, a te potwierdziły palącą potrzebę prowadzenia takich aktywności, jak szkolenia uświadamiające, na szeroką skalę. W kolejnych latach warto sprawdzić, czy były one skuteczne, tj. czy i w jakim stopniu wpłynęły na pozytywną zmianę wizerunku polskich miast, w tym w szczególności przestrzeni oraz obiektów o charakterze publicznym.

Bibliografia:

- [1] Aronson E., Psychologia społeczna, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2012.
- [2] Konwencja o prawach osób z niepełnosprawnościami. Dz.U. 2012 r., poz. 1169 z 25.10.2012.
- [3] Program rządowy „Dostępność Plus” 2018-2025; Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, Polska; lipiec 2018. https://www.ncbr.gov.pl/fileadmin/POIR/3_1_1_1_2019/Dok_dodatkowe/16_Program_Dostepnosc_Plus.pdf [dostęp: 17.07.2020].
- [4] Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. 2019 r., poz. 1696).
- [5] Raport Najwyższej Izby Kontroli z dnia 15.10.2018 r. Dostępność przestrzeni publicznej dla osób starszych i niepełnosprawnych nr 111/2018/P/17/094/LPO file:///C:/Users/admin/Desktop/DOST%20C4%98PNO%20C5%9A%20C4%86/NIK_kontrola%20dost%20C4%99pno%20C5%9Bci.pdf [dostęp: 20.07.2020].
- [6] Schumacher P., The Autopoiesis of Architecture. Volume II: A New Agenda for Architecture. John Wiley & Sons, 2012.
- [7] Projektowanie Uniwersalne: zasady i cele. <http://idea.ap.bufo.edu/about/universal-design/> [dostęp: 14.01.2021].
- [8] Preiser W., Rabinowitz H., White E., Post Occupancy Evaluation. Van Nostrand Reinhold, New York 1988.
- [9] Fross K., Badania jakościowe w projektowaniu architektonicznym na wybranych przykładach. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej 2012.
- [10] Raporty i informacje – warsztaty Nasze miasta nie kuleją. https://rpo.slaskie.pl/czytaj/nasze_miasta_nie_kuleja_dostepnosc_szkolenie_092619; <https://www.dabrowa-gornicza.pl/aktualnosci/nasze-miasta-niekuleja/>; <https://silesia.org.pl/aktualnosci/nasze-miasta-niekuleja.291> [dostęp: 20.01.2021].

DOI: 10.5604/01.3001.0014.7952

PRAWIDŁOWY SPOSÓB CYTOWANIA
Ujma-Wąsowicz Katarzyna, Benek Iwona, Kempka Ada, 2021, Badania dostępności architektoniczno-urbanistycznej w Polsce. Studium przypadku, „Builder” 4 (285). DOI: 10.5604/01.3001.0014.7952

Streszczenie: W związku z wprowadzaniem i wdrażaniem w Polsce programu „Dostępność Plus” obserwuje się duże zainteresowanie projektowaniem uniwersalnym przy równocześnie niskim poziomie świadomości potrzeb, a także ograniczeń osób z niepełnosprawnościami. Artykuł przedstawia wybrane badania oraz płynące z nich wnioski w obszarze wdrażania dostępności architektoniczno-urbanistycznej dla osób z niepełnosprawnościami w miastach Regionu Górnego Śląska. Celem badań jest przede wszystkim gromadzenie niezbędnej wiedzy dla realizacji współfinansowanego przez Unię Europejską programu „Uczelnia dostępna”, którego Politechnika Śląska (miejsce pracy autorek) jest beneficjentem, oraz szeroko pojętych działań edukacyjnych. Przyjęta dla prowadzenia badań metoda to w głównej mierze Post-Occupancy Evaluation (POE), która służy głównie do prawidłowego przeprowadzenia procesu programowania funkcjonalno-przestrzennego z wykorzystaniem badań literaturowych, eksperckich i partycypacyjnych. Podstawową ideą podjętych dociekań jest zasada Universal Design.

Słowa kluczowe: projektowanie uniwersalne, audyt architektoniczny, dostępność architektoniczna, świadomość potrzeb i ograniczeń osób z niepełnosprawnościami

Abstract. RESEARCH ON ARCHITECTURAL AND URBAN ACCESSIBILITY IN POLAND. CASE STUDIES. As regards the introduction and implementation of the "Accessibility Plus" Act in Poland, a considerable interest in universal design has been noted, with a simultaneously low level of awareness of the needs of people with disabilities.

The article presents selected studies and its conclusions in the area of application of architectural and urban planning accessibility for people with disabilities in the cities of the Upper Silesia Region (Poland).

The aim of the permanent research conducted by the Authors of the text is, first of all, to gather the necessary knowledge for the execution of the "Accessible University" co-financed by the European Union, of which the Silesian University of Technology (the place of work of the Authors) is the beneficiary, and on the other hand, educational activities.

The Post-Occupancy Evaluation (POE) method, which serves primarily to properly perform the functional-spatial programming process, using literature, expert and participatory research, has been mainly adopted for the research.

Keywords: universal design, architectural audit, architectural accessibility, awareness of the needs and limitations of people with disabilities